

Margócsy István

„AZ APOSTOL” SORSA

„*You are too absolute.*”

„*Nagyon korlátatlan vagy.*”¹

„*Hagyjatok föl tehát a szoros rendszeresség
ok nélküli bálványozásával!*”²

Ha ma, a huszonegyedik század elején csak kicsit is alaposabban belenézünk Petőfi Sándor recepciótörténetébe, igencsak elcsodálkozhatunk: az a mű, mely lassan fél évszázada meghatározó szerepet játszik a Petőfiről szóló diskurzusban, mely a szocializmus idejében lényegében Petőfi fő műveként interpretáltatott, egy teljes évszázadon keresztül alig nyert tárgyalást, vagy ha igen, akkor is csak sanyarú és mostoha elbánásban részesült (e téren egészen különleges a helyzete: a Petőfi-életmű interpretációtörténete százötven év folyamán lényegében mindig ugyanazon művek értelmezését hozta magával: egyedül AZ APOSTOL helye módosult radikálisan a hierarchiában). Azt hiszem, nagyon nehéz elképzelnünk vagy elhinnünk, hogy AZ APOSTOL rendkívül sokáig tulajdonképpen nem vagy csak alig képezte részét a Petőfi-életműnek, s az a kép, mely Petőfiről száz éven át példátlan népszerűséggel és elfogadottsággal uralkodott, nélküle lett megkonstruálva. AZ APOSTOL, akár tetszik nekünk, akár nem, csak a huszadik század baloldali, majd egyértelműen szocialista irodalomszemléletének következtében kapott helyet az irodalomtörténetben és az iskolai oktatásban – akkor viszont, mintegy visszahatásként, olyannyira túlnyomóan ideologikus tárgyalásban részesült, hogy tényleges *irodalmi* érdekessége és sajátossága nem kaphatta meg méltó értelmezését. Osztozik ebben a sorsban persze Petőfi politikai költészetének egésze is – a XIX. századi leírások Petőfit, ha említik is politizáló költészetét, egyértelműen *csak* hazafias költőként állítják be, s társadalmi programját nagyjában és egészében mellőzik – ám AZ APOSTOL e téren is kiemelkedő szerepet játszik: olyannyira nem felelt meg az abban a korban uralkodó elvárásoknak, hogy tárgyalását – a korszak irodalomfelfogását, a nép-nemzeti irodalmiság dominanciáját mintegy garantáló kultikus szerző esetében – szerencsésebbnek látszott kikerülni. Ma bizonyára meglepődünk azon, hogy nem kevés olyan, Petőfiről szóló könyv, egyébként igen érdemes és terjedelmes kötet vagy tanulmány jelenhetett meg, melyben AZ APOSTOL-nak még a címe sem fordul elő,³ s a részletesebb leírások is csak mellékesen vagy csak az életrajzi-közéleti nehézségek kapcsán említik; ám persze ugyanígy elcsodálkozunk azon is, hogy az 1950–60-as években vezető irodalomtörténészek mondtak ki olyan – ma nyilván erősen túlzónak ható – véleményt, miszerint a XIX. századi magyar irodalom világirodalmiságát csak egy-két mű, de köztük AZ APOSTOL garantálja,⁴ vagy hogy elhangozhatott oly általánosító nézet is, mely e műben látja a teljes Petőfi-életmű összefoglalását vagy kvintesszenciáját (ezek közül nyilván a legismertebb Illyés Gyula véleménye, aki ama meggyőződése alapján, miszerint e mű Petőfi „*eszméinek szótára*” lenne, azt javasolja: „*lassan vissza kellene kanyarodnunk az ő társadalmi szemléletéhez*”).⁵ S talán e két, egymással nem egyeztethető szélsőséges álláspont okán fogalmazódhatott meg a huszadik század vége felé az a nézet is, mely a hagyományozódott Petőfi-képekkel szemben úgy határozta meg magát: *a másik Petőfi*.⁶

AZ APOSTOL hányatott sorsának sajátosságát, azt hiszem, alapvetően egy nem könnyen magyarázható történelmi véletlen befolyásolta: nem jelent meg Petőfi életében, s közvetlenül halála után, a politikai megtorlás időszakában, oly sok más művéhez hasonlóan, nemcsak hogy ismertséget nem szerezhetett, hanem még említést sem nyerhetett. Ismertes, hogy a kiadási és betitkási nehézségek miatt az 1850-es években úgy alakult ki a nemsokára megingathatatlan kánonná merevedett Petőfi-kép, hogy mindazok, akik írtak vagy megemlékeztek Petőfiről, csak az ÖSSZES KÖLTEMÉNYEK 1847-es kiadását méltathatták vagy bírálhatták, s a későbbi költészetből nemcsak a nyíltan politikai költeményeket voltak kénytelenek mellőzni, hanem a szerelmi és magánéleti líra sok remekművéről is hallgatniuk kellett (az ötvenes évek végéig a politizáló versek mellett olyan alapvető fontosságú nagy Petőfi-versek maradtak ki a recepcióból, mint például a SZEPTEMBER VÉGÉN, ITT VAN AZ ŐSZ..., ŐSZ ELEJÉN, A TÉLI ESTÉK, ANYÁM TYÚKJA stb.) – hogy nyerhetett volna ily körülmények között bármely elismerést is AZ APOSTOL! A Petőfi-kép Erdélyi Jánosnak, Gyulai Pálnak, Jókai Mórnak és másoknak igen nagyra becsülhető tevékenysége következtében beivódott a magyar irodalmi közvéleménybe – csakhogy oly módon, hogy nemcsak a politizáló, hanem a poétikailag is megújuló korpusz ismeretlen és kanonizálatlan maradt, ráadásul úgy, hogy benne és elutasításában elválaszthatatlanul összeolvadtak a politikai és esztétikai mozzanatok: s mivel AZ APOSTOL kényszerű okokból kihagyható volt, hát ki is hagyták. Közismert, hogy AZ APOSTOL csak az 1870-es évek díszkiadásában jelent meg csonkítatlanul – negyedszázaddal a szerző halála után, akkor, amikor Petőfi költészete már nem szinkron hatást gyakorló aktuális tényezőként, hanem „csak” irodalomtörténeti kultikus nagyságként funkcionált – vagyis az történet vele, hogy sem ideológiai szélsőségességével, sem pedig különleges poétikai újításaival nem tudott beleszólni az irodalom fejlődésébe: muzeális kövületként, ritka furcsa történeti ereklyeként mutatkozott, melynek sem politikai, sem poétikai devianciáit „már” nem kellett komolyan venni: elegendő volt a régiség extra különlegességei közé sorolni, melyeket amúgy sem lehet a már létező és működő Petőfi-képpel kapcsolatba hozni. Az 1870-es évekbeni megjelenést követő recepció vonakodó hallgatását csak egyetlen írás töri meg – ennek viszont brutális őszintesége megrázó erővel mondja ki AZ APOSTOL idegenségét és korszerűtlen voltát, s olyan rácsodálkozással méltatja, hogy azzal rögtön el is távolítja az aktualitástól – szinte archeológiai leletként viszonyul hozzá: *„nemcsak a hős halállal kimult költőnek, hanem egy letűnt, csaknem mythologikussá lett kornak drága hagyománya. És ha csupán ilyennek tekintjük, elnémul ajkunkon a gáncs szava, melyet a minden mellétekintetet mellőző kritika kimondana. [...] A történet vette birtokába, s mellette, mint egetverő, megkövült óriás mellett, csendesen hullámszik tova napjaink nyugodtabb rhythmusa”*.⁷

Másrészt persze különös értetlenséggel figyelhetjük AZ APOSTOL keletkezésének rejtélyességét is: szemben azzal a rengeteg adattal, mely Petőfi más műveivel kapcsolatban fennmaradt, e műről megdöbbenően hallgat az emlékezési irodalom – szinte semmit nem tudunk arról, hogyan is született. Kerényi Ferenc monográfiája szépen tükrözi a megoldatlanságot: *„Abban az időszakban, ahol a verstérképen űr tátong, és Petőfi neve eltűnt a hírekből, írta meg talán legvitatottabb és máig legnépszerűtlenebb művét, Az apostolt. A munkáról nem tudósítottak a hírlapok, mutatványt sem közöltek belőle. Az egyetlen adat is a költőtől származik, egy mondat az Arany Jánosnak küldött, augusztus 16-i levélből: »Én a minap fejeztem be egy hosszú költeményt (valami 3.400 sornyi), melynek címe: Az apostol.« Mivel a végleges, letisztázott változat 2921 sor terjedelmű, ez a hosszabb szövegváltozat készülhetett el*

*augusztusra.*⁸ Sem azt nem lehet tudni, mi lehet a fent említett sorterjedelem eltéréseinek magyarázata, sem pedig azt – s ez, úgy vélem, jóval fontosabb kérdés –, hogy *ki* olvashatta a keletkezés idején a művet. Megrendítő az a hallgatás, ami a kortársak részéről tapasztalható: jóllehet minden íróbarát részletesen tudósít majd később Petőfiről, úgy tüntetik fel, mintha ezt a művet nem ismerték volna. Jókai, Arany, Pálffy Albert, Hiador és társai oly társasági közösségben éltek volt 1849 közepéig, úgy olvasták és ismerték egymás műveit, hogy egyáltalán nem tűnik valószínűnek, hogy épp AZ APOSTOL-t ne kapták volna kézhez, ne beszéltek volna meg – visszaemlékezéseikben ugyanakkor soha egy szóval sem említik jelenlétét; azt pedig kizártnak tartom, hogy Petőfi mintegy rejtegette volna barátai elől kéziratát (a nyomtatott megjelenés elmaradását meg lehet magyarázni a politikai élet viszontagságos fordulataival). Az ötvenes évek hallgatását alighanem érthetővé teszi a politikai légkör fagyos volta – a későbbiekben azonban alighanem azzal kell számolnunk, hogy a barátok is a kanonizált Petőfi-kép által kínált és erőszakolt csapda fenyegetését érezhették. Hiszen például mikor az ötvenes évek elején Lévay József szerez egy példányt a ritka keménységgel bezúzott (s erősen kiherélt) APOSTOL-kiadásból,⁹ s a könyv mellé erőteljes kifogásait is elküldi Aranynak, Arany nem reflektál AZ APOSTOL-t érő megjegyzésekre,¹⁰ s mikor a hatvanas években egy erősen rongált és hamis kiadás kapcsán szót emel a hamisítások ellen, az eredeti védelmében, akkor sem tesz egyetlen érdemi megjegyzést sem a mű értelmezése vagy értékelése kapcsán. Rendkívül tiszteletre méltó Arany gesztusa, hogy kifogásolja a meghamisítást, hogy egy nagy költő véleményét minden körülmények ellenére is fenntarthatónak állítja („*Petőfi megérdemli, hogy tiszteletben tartsák meggyőződését, s ha ő feketét mond, ne igyekezzenek fehérré mázolni*”),¹¹ de az nem felejthető el, hogy saját véleményét sem a költemény ideológiáját, sem poétikáját illetően nem óhajtotta kifejtetni (megjegyzem: más Petőfiről szóló feljegyzésében sem). S nagyon hasonló a többi kortárs és barát hallgatása vagy fenntartásokkal teljes, mentegető említése – a mű sehogy nem volt egyeztethető azzal a Petőfi-képpel, amelyet együttes erővel (ha nem is azonos hangsúlyokkal) konszenzuálisan kialakítottak.

Holott az 1850-es évek kanonizáló mechanizmusai sorsdöntő szerepet játszottak a Petőfi-recepcióban: a véglegesen Gyulai Pál által megszerkesztett figura, mely miközben őszinteségre alapozott, életrajzilag hitelesített személyes líraiságot (s kizárólagosan líraiságot!) tulajdonított Petőfinek, a Petőfi által poétikai határátlépésekkel megteremtett nagyszabású lírai individualitását a népiesség generalizációjával szelídítette meg, s a Petőfi által képviselt intim lírai bensőséget nemzetkaraktológiai jegyek mozgósításával általánosította úgy, hogy a romantikus szélsőségeket általános erkölcsi parancsok érvényesítésével kívánta háttérbe szorítani és érvényteleníteni – s mindeközben tökéletesen mellőzte Petőfi költészetének azt a részét, mely politikai ideológiával vagy társadalmi programmal érintkezett volna. Gyulai maga is kimondta, hogy nem is akar azokkal a művekkel komolyan foglalkozni, melyek nem illenek koncepciójába („*Mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van...*”),¹² mások, például Salamon Ferenc pedig nyíltan elítélték és elutasították Petőfinek azokat a műveit, melyek a „naiv” költő ideálképével nem egyeztethetők össze (például: „*A mi hiba van költeményeiben, többnyire a tárgyban, azaz magában a gondolatban van, mely olykor nagyon csekély, olykor a képtelenségig bizarr, s néha igen prózai arra, hogy költői legyen*”),¹³ amelyek az erkölcsileg megszelídített idealizmus fenségével nem férhettek össze (például: „*Valamint erkölcsanunk nem ad helybenhagyást a vad boszúra, indulatokra, a gyűlöletre, bármily nemes eszmék érdekében támadjanak, s az ily felbuzdulást nem lelkesedésnek,*

legfeljebb fanatismusnak ismeri el, úgy a költészet sem fogadja be jogosultaknak ez indulatokat; mert ez már realizmus, a vér realismusa”), azokat a verseket pedig, amelyek politikai szempontból meghaladták a konzervatív értékvédés határait, egyszerűen kiutasították a poézis felségterületéről („Mihelyt Petőfinek eszébe jut, hogy ő nem csak költő, hanem demokrata, vagy politikai szerepre hivatott próféta, s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek”),¹⁴ sőt még az a kritikus is, Erdélyi János, aki pedig a legtöbb érzékenységet és megértést tanúsította Petőfi különösségei és szaggatottsága iránt, csak azzal a fenntartással fogadta el a korpuszt, hogy Petőfi fiatalságára hivatkozott, miközben az ellentmondásokat mégiscsak hibának tekintette („...mindezen nagy ellentmondásokat, melyek a gyűlölet és szeretet, az ízlés és ízetlenség végsarkai közt lapdaként játszottak Petőfi Sándorral, ifjú korára utasítom... s az ifjúságnak egy előjoga van minden népek és idők megegyezése szerint, az, hogy szabad neki hibázni”), a politikai verseket illetően („politikai ditirambok, vértezett alakban, két élre köszörült pallossal”), ha nagyon óvatosan is, de szintén elhatárolólag nyilatkozik („Ilyféle költeményei, az eszme és lelkesedés nevében, a lehetetlenséget vívják, s kevés híja, hogy ájulásra nem nőnek túl az akaraton, eszméleten, mint az elkeseredés magánkívüli zaklatódásai. [...] Annyi bizonyos, hogy Petőfi vakmerő játékokat kezdte velök. Költőisége volt kockán, keblének örök szétdúlásával”).¹⁵ E nagyon jelentős elterjedtséget és népszerűséget – s az iskolai oktatásba iktatás révén rövidesen hivatalos propagandafunkciót is – nyert szemlélet, mely úgy fogja fel a költészetet, melynek segítségével, úgymond, „szeretnénk kiemelkedni a szűz önmagába süllyedéséből, az objektív költészet karjain...”,¹⁶ Petőfinek épp azokat az erőteljesen individuális és ideologikus jellegzetességeit ignorálta, amelyek kiemelték őt az „őszinte”, „naiv” és „népi” költő szerepéből, s nagyon erős határokat húz a lírai megszólalás engedélyezett lehetőségei köré, s a művészetnek oly „objektív” világnézeti és erkölcsi funkciót tulajdonít (illetve kér rajta számon), melynek nemcsak a Petőfi-korpusz jelentős része, hanem a korszak oly sok más teljesítménye sem volt megfeleltethető (gondoljunk csak Arany lírájának vagy a BOLOND ISTÓK-nak a szinkron megítélésére – vagy akár a nemsokára következő, AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-t övező vitára).¹⁷ Hatása viszont megrendítően nagy volt – mind a szaktudományban, mind a népszerűsítésben, mind a „naiv” olvasásban szinte kizárólagos dominanciára tett szert: a Petőfi-képet pedig jóval azelőtt stabilan rögzítette, hogy a korpusz java része (s benne AZ APOSTOL) olvasható és ismertethető lett volna.

Ez az erősen tendenciózusan megkonstruált és (a teljes korpusz ismeretében joggal mondható) megcsontított Petőfi-kép rendkívül széles körben nyert elfogadást: az intézményes és nemsokára hivatalossá vált szakkritika mellett ezt propagálta az irodalmi nyilvánosság majd minden fóruma, ráadásul úgy, hogy közben egyértelműen e Petőfi-kép kizárólagos jogosságát és az egész magyar költészetre kiterjeszhető érvényét hangsúlyozta. Petőfi kétségbevonhatatlan elismertségét egyszerre használta fel és teremtette e költészetfelfogás és Petőfi-interpretáció sugalmazása, amely a szépirodalom minden műfajában s az irodalmi sajtó publicisztikájában folyamatosan jelen volt és hatott: az ötvenes–hatvanas években a folyóiratokban már emlékezők hatalmas tömege írta le Petőfi sajátosságait (például Vahot Imrétől, Vadnai Károlytól),¹⁸ könyvterjedelmű életrajz (Zilahy Károlytól, 1864) és két életrajzi regény is megjelent róla (Jókai Mór: TARKA ÉLET, 1856; Szokoly Viktortól, 1858),¹⁹ a hozzá és róla írott versek mennyisége szinte felbecsülhetetlen (csak a jelesebb költők közül sorolnék néhányat: Bulcsú Károly, Tóth Kálmán, Szász Károly, Eötvös Károly, Dóczi Lajos, Thaly Kálmán, Tóth Ede stb.).²⁰ E hatalmas tömegű felidéző megnyilatkozást azonban most csak egy szempontból próbálom körülírni: valamennyiükben, függetlenül a megemlékező személyétől, személyes

viszonyaitól és az írás műfajától, lényegében *ugyanaz* a Petőfi-kép van megfogalmazva, mint a Gyulai–Salamon-féle irodalomtörténeti leírásban. Ez az a Petőfi-kép, mely a népből jövő, őszinte, erényes, vidám, hazájáért mindenre kész természetes és naiv figurát sulykolja – akinek népiessége, természetessége és hazafiassága adja meg karakterisztikáját, s akinek sem személyiségproblémája, sem társadalmi érzékenysége vagy indulata nem emelhető ki; s kizárólag önfeláldozó hazaszeretete és ebből következő mártírhalála transzcendálja egészséges magánemberiségét. A hajdani barát, Vahot Imre néhány mondata szinte összefoglalja azt a felfogást, mely e korszak Petőfi-interpretációját meghatározta: „*Ő az egyszerű természet, a nép, a tősgyökeres magyarság költője... Petőfi, mint a jó magyar muzsika, közönségét költeményei természetes melegével s búbjajos varázsával át-meg-áthatja, szívve mélyéig megrendíti... Ő mint saját költői világában élő ábrándos lény, de azért mint a természet hű fia, mint testestül-lelkestül nyíltszívű magyar, minden akadály legyőzése, minden kitérés, mellékkutakoni kerülgetés nélkül akart előre haladni az életnek tekervényes ösvényekkel s gátakkal megrakott tömkelegében...*”²¹ Az így megfogalmazott Petőfi-figura elsősorban problémamentességével tűnik ki, s líraiságának java részét jó kedélye és természetessége fogja garantálni; s elfogadott és preferált műfajai a dal, a közösségi óda, a zsánerkép, az életkép lesznek, s e műfajhierarchiát legfeljebb a tájlíra hazafias interpretációja bővíthetné (de már például a szerelmi líra elismerése nem fér bele).²² Az a nagy tömegű lírai költészet, amely ebben a két évtizedben e felfogás nevében létrejött (s melyet a Gyulai-iskola nem szűnt meg Petőfi-epigonizmus címszó alatt ostromozni), javarészt annak köszönhetette tagadhatatlan hibáit és nehézségeit, aminek nevében létrejött volt: a Gyulai-iskola ugyanis olyan lírafelfogást teremtett és oktrojált rá az irodalmi közvéleményre (Petőfi védjegye által szavatolva), amellyel aztán maga sem tudott megbékélni, hiszen épp azt felejtette vagy tagadta ki belőle, amivel maga Petőfi költészete meghaladta ezeket az elvárásokat. E korszak lírafelfogásának hatalmas paradoxona, hogy (teoretikusan) épp azt kifogásolja vagy kevesli az „epigonoknál”, amit maga Petőfi leírása során maga javall és teremt – ami pedig (például Petőfi költészetében) eltér e célkitűzéstől, arról vagy nem vesz tudomást, vagy elutasítja. E kettősség még Arany János felfogásában is kimutatható; ő is, mikor irodalomtörténeti távlatba helyezi a líra fejlődését, ugyanezt a Petőfi-képet alkalmazza, s épp Petőfi specialitását és más irányú érdeklődését hagyja figyelmen kívül: „*Petőfi költészetünket hosszú időre egy bizonyos irányba terelte; megszabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját; s a varázs körből, melynek határait ő vonta meg, a legjobb sem igen tud menekülni. Ő lyrában volt nagy: egész nemzedék nem látta üdvöt a lyrán kívül. [...] őt nemely tárgy kiválóbban ihlé: egész csapat az ő tárgyaiba lőn szerelmes. [...] Petőfi befolyása – mint minden nagy sikerrel nyilatkozó géniuszé – gátolta és gátolja nálunk még most is a költők egyéni fejlődését; így vagy amúgy, de még folyvást az ő képére és hasonlatosságára teremtettünk.*”²³ E beállítás problematikusága nem az értékítéletek igazságosságában vagy igaztalanságában rejlik, hanem abban, hogy nem vették (még Arany sem!) figyelembe, hogy a későbbi Petőfi-költészet *mást* és másfajta költészetfelfogást is lehetővé tett volna; amikor Arany a fent idézett kritikában azt javasolja, hogy ki kellene már valami újabbat találni („*mert az ő útján csak mögötte kullogó, messzemaradt pályafutók dicsősége vár...*”), akkor azt nem látja vagy hiszi el, hogy Petőfi költői útja az egész korpusz alapján nem azonosítható az ő beállításukkal. S e szemlélet legsúlyosabb következménye az lesz (lett), hogy Petőfi költészetének azok a darabjai vagy mozzanatai, melyek e stratégiával nem voltak kanonizálhatók, nem kifogás tárgyává tétettek (aminek következtében, vita révén, elsajátított részeivé válhattak volna az irodalmi diskurzus megújításának), hanem egyszerűen nem létezőnek tekintettek,

s tudomásulvétel híján nem vonultak be az elfogadott és tisztelt irodalmiság csarnokai-ba. Milyen jól kezére játszott e felfogásnak az a történelmi nehézség, hogy 1848–49-ben radikálisan korlátozódtak a publikálási lehetőségek, valamint az a szomorú tény, hogy a Bach-korszak politikai elnyomása kérlelhetetlen cenzurális korlátozásokkal is operált!...

A kiegyezés után, hogy megváltozott a politikai és a nyilvános irodalmi léggör, a Petőfi-korpusz eddig rejtett darabjai is megjelenhettek – ha nem is teljesen zavartalanul: az első nagyszabású díszkiadás, mely elsőször közölte csorbítatlanul AZ APOSTOL-t is, még mellőzni szerette volna a királyellenes verseket (hiszen ugyanaz a király uralkodott, aki ellen például az AKASSZÁTOROK FEL... vers megfogalmazódott), de Petőfi tekintélye ekkorra már oly nagyra nőtt, hogy e szerkesztői szándék botrányt okozott, képtelenségnek és megvalósíthatatlannak bizonyult – ám AZ APOSTOL-lal kapcsolatos viszolygások, úgy látszik, zavartalanul éltek tovább.²⁴ A kiadvány ugyan büszkélkedett azzal, hogy a második kiadás már „a költőnek még legszilajabb műveit is magába foglalja”, s a versek hozzáférhetősége a továbbiakban gáncstalanul érvényesülhetett – ám mindez jóformán semmit nem változtatott a már megszilárdult Petőfi-beállításon. Petőfi értelmezésében továbbra sem játszott semmi szerepet költészetének sem politikai vonatkozásrendszere, sem pedig AZ APOSTOL poétikai radikalitása – mindazt, amit e jelentős mű magában hordozott, vagy elhallgatták, vagy teljes mértékben idegennek állították be (mind a költő személyiségétől, mind a Petőfi-költészet egészétől, mind pedig a magyar nemzetkarakterológia irodalmi hagyományától). Egészen különös, hogy a Petőfi-irodalom és kultusz legjelentősebb alakjai is milyen elutasítóan nyilatkoznak e műről – s legfeljebb annyit engednek meg mentségéül, hogy a választási kudarc válsága olyan lelkiállapotba sodorta a költőt, amikor „lázás, lyrai hévvel, Byron hatása alatt” csak „borzalmas”, „képtelen” vagy „zavaros” műveket volt képes létrehozni.²⁵ A dualizmus korában Petőfi politizálásáról sehol nem találunk elemzést – a hazafias szemlélet, mely a függetlenségi eszme vonzásában a nemzet ideális egységén belül semmiféle problémát nem kívánt észlelni, teljes mértékben eliminálta a politikus Petőfit, s csak a szabadságharcos mártírt volt képes méltatni. Vahot Imre emlékirataiban például Petőfit már a márciusi eseményekben sem mint politikust ismeri el („az úgynevezett márciusi forradalom, melynek élén Petőfi állt nem mint politikus, hanem mint költő és rajongó szabadsághős”), a történesek leírásában csak életrajzi anekdoták szerepelnek, s a TALPRA MAGYAR-ON kívül egyetlen politikáló verse sem említetik, míg ezzel szemben harci dalai kiemelkedően tárgyaltatnak („ő a harc legnagyobb tüzeiben is költői lánglelke legbuzdítóbb s az ellenre nézve legpusztítóbb röppentyűt bocsátgatta fel dalaiban”), s az a mitizáló elképzelés fogalmazódik meg, hogy verseivel a függetlenségi harc legnagyobb hatású propagandistájaként működött volna („Az 1848-as és 1849-es magyar honvédség legtöbb népies, hazafias, hősi, harcias és szabadságdalt szavallott s énekelt Petőfitől. [...] költeményeinek szelleme felvillanyozó és döntő hatásra nézve fölért a legkitünőbb hadvezér hadi tudománya- és bátorságával”).²⁶ Gyulai Pál kései egyetemi előadásaiban hasonlóan nemzetközpontú átértelmezést hajt végre, s erőteljes különbséget tesz a hazafias és a politizáló költemények közt („Magyarország függetlenségére vonatkozó s a harcra lelkesítő költeményei nagyobb becsűek, mint köztársasági dalai; amazok szenvedélyből, az események hatása alatt írtak, míg emezek inkább csak elméletből folytak”), AZ APOSTOL-lal szembeni kifogásait pedig abban összegzi, hogy „azt sem tudjuk tulajdonképpen, hogy mit akar”;²⁷ de mások is, Petőfi legrajongóbb hívei is mind elhatárolják magukat és Petőfi-képüket a korpusz e részétől – s legfontosabb érvként azt hangoztatják, hogy AZ APOSTOL és társai nem magyar jellegű művek, s minden mozzanatukban idegen sajátosságokat hordoznak magukban, s legfeljebb lírai hevületében lát-

nak menthető értékeket. Talán a leglátványosabban Jókai nyilatkozott e kérdésben, mikor azt írta: „*Petőfi legelkeseredettebb lelkiállapotában írta meg nagy elbeszélő költeményét, az »apostolt«. Ő maga, megfosztva fegyverétől, ült a zugligeti magányban s tépte a lelkét mindent tagadó kifakadásaival. [...] Meg volt hasonulva jó barátával, saját nemzetével, az egész emberiséggel. Ez az egész világ nem az ő számára volt alkotva. Ő ebben kivételes állást követelt magának, s azt akarta, hogy mindenki azt érezze, amit ő érez. Ez utolsó költeményét bámuljuk, mint az északfényt, de nem melegsünk nála. Egész eszmejárása, maga az eszményített hős nem a mi ésjárásunk, nem a mi vérünk: idegen valami. De mint költemény, méltó a szerzőjéhez. [...] Hogy mit írhatott volna még ezen túl Petőfi? azt nem bírom képzelettel utolérni.*”²⁸ AZ APOSTOL, akárhogy is nézzük, idegen műként volt kezelve, amely mind Petőfitől, mind a magyar költészettől távolságot tart – s sajátosságaként elsősorban nem magyar jellege lett kiemelve; oly kitűnő irodalmártól kezdve, mint Péterfy Jenő („*Petőfi »Apostol«-ában mindenütt teljesen idegen eszmék képviselője. Itt megszűnik a magyar néppel érezni, elfeledi igazi hőseit, »János vitéz«-t, s egy rongyokban született, a zsarnokság és királyság ellen mennydörgő gamint szerepeltet a nép képviselője gyanánt*”) vagy Asbóth János („*De a hol idegenből merített, s idegen folyt be reá, ott sokkal érezhetőbb nála az idegen zamat, mint Vörösmartynál, és különösen a francia romantika küzlik nem egy művéből; ottan pedig, a hol a költészet határol a politikával, míg Vörösmarty mindig és tisztán csak hazafias, Petőfi könnyen csap át a cosmopolitásába, s álmódzik világszabadságról*”),²⁹ az olyan dilettáns, de nagy teljesítményű és nagy hatású irodalomtörténész, mint Fischer Sándor volt, teljesen egységes az idegen mű elvetése („*Az »Apostol« idegen érzék befolyása alatt született, s ezért nem is talált utat a magyar nép szívéhez és lelkéhez. [...] Az »Apostol« mint irányköltemény oly eszmék szolgálatában áll, melyek mellett lehetetlenség megőrizni a szép határait. [...] Míg a költő a nemzet multját mint szegyetlen rabságot megbélyegzi s itéletével sujtja a századot: rálép az igazságtalanság útjára*”),³⁰ hogy aztán a sok kiadásban forgott gimnáziumi tankönyv véglegesen szentesítse a mű megbélyegzését („*Nem szerencsésebb alakítás az Apostol című sem, melyben a népszabadság egy vértanújának sorsát rajzolja. A mint hősenek gyermekkori hányatásait, nyomorát beszéli el, nem egy igaz vonással teszi előadását valószerűvé; de életének későbbi szörvénységéből mind az élethűség, mind a lélektani igazság hiányzik, mert a célzatosság s a saját subjectív érzelmeinek éles belevegyítése irányítja s színezi mind a cselekvényt, mind a hős jellemét, a ki aztán nem is a szabadság apostola, hanem őrjöngőjeként tűnik föl előttünk*”).³¹ S ami a legkülönösebb: még az az irodalmár is, aki teljes életművét a Gyulai-iskola ellenfeleként hozta létre, s egy filozofikusnak tekintett Petőfi-felfogás nevében az uralkodó népies Petőfikép ellen mindent megpróbált megtenni, Meltzl Hugó is szinte nevelésének tekinti AZ APOSTOL-t, s – paradox módon – a FELHŐK szélsőséges apológiája mellett csak sajnálkozni tud azon, hogy e műnek is vannak hívei, s elítélésben odáig is elmegy, hogy bizonyos Petőfi-művek forgalmazásának korlátozását is javasolná... („*Egész polgári világnézlete főleg három eszmének – abstract philanthropismus, abstract theokratikus monotheismus, abstract eudamonismus – kényuralma alatt nyögött, melyek politikai optimismusának mindmennyi tényezői voltak; ezek egyszermind a józan érett politikának mindannyi nyavalyái. Az állampolgár és a politikus Petőfi más ember volt, mint a költő: mint polgár elavult abstractiókba bepókálódott légy; mint költő sas, mely az egekbe repül... Mindhárom eszmének számtalan gyomától hemzsegnek az ilyen termékek, mint a »Bolond Istók« és »Apostol«, melyek Petőfinek legkedveltebb, de leggyengébb művei.*”)³²

Különösnek tűnik, hogy Meltzl AZ APOSTOL-t „*legkedveltebb*” jelzővel látta el: a korszak irodalmában ugyanis nem találtam nyomát a kedvelésnek és az elismerésnek – még a leginkább elismerő leírások is legfeljebb részelemek dicséretéig jutnak el, s dicséreteiket is a megszokott interpretációs stratégiával mérik, azaz Petőfinek líraiságát, szemé-

lyes érintettségét s hitelességét emelik ki, s sem a koncepció merészségét, sem a mű retorikájának vad újításait nem veszik észre. Az első, szinte felfedezőként fellépő írás, Névy Lászlóé, kettős mércével ítél: egyrészt egyértelműen elveti a tendenciózusságot s a történetietlennek ítélt radikalizmust („*a királygyilkosság keserű apotheoziisa*” őszerint ma már, hál’ istennek, nem aktuális!), másrészt azonban megértés is tanúsít – persze elsősorban – a „*líraiság*” okán – a szabálytalanságok iránt („*nagyszabásu, merész conceptioju, valódi költői mű az, mely felett nem lehet, nem szabad oly könnyen napirendre térniünk, nem, annak dacára, hogy az egész, mint politikai iránymű, az aesthetika szempontjából méltán kifogás alá esik... egy lázas kor geniusa sugalmazta a költőt, s a politikai szenvedély dythirambjából [sic!] nem maradhatott el a fájó dissonantia*”). Névy meglepően érzékenynek mutatkozik Petőfi ironiája iránt is, ha persze magát a kategóriát nem is használja, a kétségbeesés szituációjában megengedhetőnek vél szabálytalanságokat is, sőt a kiengesztelődést sem látja elengedhetetlennek („*a guny, gyűlölet, lelkesedés, kétségbeesés mámodalai lényeges részét teszik a compositionak... az emberiség szenvedéseit nem kell nyugodt elmélkedéssel vagy hállalkodó invocatioval bevezetni*”), ám elvi megengedő gesztusainak élet és fontosságát igen csak korlátozza, hogy a műben az elemzés során már csak a gyermekkor-ifjúkor leírását dicséri, legköltőibbnek a szerelem megjelenítését tartja, a börtönről, szabadulásról, merényletről stb. egy szót sem szól, s cikkét a következő rajongó felkiáltással zárja: „*leborulok a női szív nagysága előtt, és le a költőgenius előtt, ki így állítja elénk a női ideált*”³³ – azaz a szabálytalan művet épp egy biedermeier ideál megtestesüléseként legitimálja... Hasonló gesztusokkal több helyen találkozunk: leginkább Petőfi líraiságát, azaz költészetének személyes átéltségét és hitelességét mint mindent megmentő, a tartalmi kifogásokat felülíró érvet alkalmazták, s a politikába való involváltságot is csak líraként értelmezik (például Beöthy Zsolt a rendkívüli hatású A MAGYAR IRODALOM KIS-TÜKRÉ-ben: „...*ideális lelkesedés és kihívó türelmetlenség, a nemzeti függetlenség szenvedélyes vágya és dacos hiúság, szilaj tűz és önfeledt áldozatkészség: mindez jellemzi Petőfi politikai líráját. [...] Epikája is a Leheltől az Apostolig merő líra*”)³⁴ – s e stratégiával fogadtatják (és szelidítik meg) azokat a mozzanatokat, melyek a generálisan érvényes Petőfi-képbe nem férnek bele (így fogadtatik el például Az ŐRÜLT, mint amelyben a „*tomboló szenvedélyek fékezhetetlen ereje, az indulatok megrázó, merész, szinte vad és nyers kitörései, gyorsaság, változatosság; a legkülönbözőbb érzelmek hangja; a finom ironiától a legkeserűbb vastag sarcasmusig; bizarr gondolatok, különöc eszmék, merész kitételek, keserű reflexiók*” kavarognak azért, mert „*az Őrültben is, bár csörgő sipka alá rejtve, de Petőfit látjuk...*”, akinek mindez azért bocsátható meg, mert „*ez a sötét világnézet, pesszimistikus fölfogás, ez a vigasztalhatatlan világfájdalom, ez az embergyűlölet a legnemesebb emberszeretetben gyökerezdik...*”).³⁵ Azok a teoretikusok pedig, akik – elsősorban Gyulaiékkal és a népies felfogással szemben (mondván: „*ők mellőzték Petőfiben a zsenit, és csak a közönséges embert vették tekintetbe*”), mégis Petőfi ellentmondásos világképét, filozofikus hajlamát, pesszimizmusát kívánták vizsgálni, különös módon vagy teljesen általános kijelentésekkel operáltak (például „*Petőfi nem kigyógyult a válságból – mert az egész élet és lét gyógyíthatatlan betegség*”),³⁶ vagy pedig visszatértek a lírai hitelesség hangsúlyozásához: Petőfinek volt oka, hogy pesszimista legyen, s mint őszinte ember, ezért írt pesszimista verseket (is)³⁷... – s sajátos módon, példatárakban Az APOSTOL-nak még csak címét sem találjuk fel.

Ugyanígy nem találjuk meg e címet azokban a cikkekben sem, melyek kizárólag a politikai költészettel foglalkoznak: Az APOSTOL, úgy látszik, sem az esztétikai, sem a politikai költészet kategóriájában nem volt értelmezhető. Jancsó Benedek alapos *ismertető* jellegű cikkének (ami azt is jelentheti: egyértelmű ismertető *leírásra* volt szükség – any-

nyira ismeretlen lehetett ekkoriban e korpusz!) hatalmas érdeme, hogy elismeri: Petőfi „legfogékonyabb volt a forradalmi eszmék, forradalmi törekvések iránt. Ó kezdettől fogva nem sokat remélt a loyális és törvényes haladás lassú reformjától”, s még a királyellenes versek vadságát is elítélés nélkül rögzíti (ha persze abban konkludál is, hogy „Petőfi nem marad a forradalom és demokrácia internacionalis terén, hanem visszatér a nemzeti élet talajára”); az is méltánylandó, hogy megengedő hangnemben tárgyalja e költemények regiszterét („Itt a forradalmi írás már nemcsak a tartalomon látszik, hanem a külső kifejezéseken is: a nyers hang, azok a durván mérges szavak... a forradalom szellemének harsogó kiáltásai. Itt már a kifejezésekben is a demokrata neveletlensége üzen hadat az előkelő kiváltságos osztályok kifejezésbeli eleganciájának, üres szópompájának. Durvaságok, nyerseségek biz ezek, de értjük a forradalom költőjét nem szabad elítélni, mert a forradalom költészete a vihar költészete, s szépsége nem a mozdulatok és hang etiquette-szerű simaságában rejlik”);³⁸ legfeljebb annyi észrevételt tehetünk, hogy az a szemlélet, mely mindezeket a sajtóságokat nem a költészetnek, hanem a forradalomnak tulajdonítja, erősen referenciális líraszemléletre vezethető vissza (s ezáltal ismét a költő „felelősségét” relativizálja). A másik, nagyon jelentős megnyilatkozás e téren Arany Lászlótól származik, aki e fél században tulajdonképpen egyedül ismerte el Petőfi politikai verseit magasrendű költészetnek, s a költészet természetes jogaként könyvelte el a politikai megnyilatkozásokat is. Arany László abban is egyedülálló, ahogy Petőfiben a társadalmi ellentétek forradalmár képviselőjét látta („Hite a jövő iránt vakmerőbb, szabadságvágya ideálisabb s ezért féktelenebb, mint bármely kombináló politikusé lehet. Elveit az érzelmekből meríti; kételkedést, aggodalmat nem ismer, akadályoktól nem fél, korlátot nem tűr, kegyelet, kímélet, mikor a haza ügyéről van szó, nincs előtte. Forradalmi költő egész lelkében, s nemcsak a magyar hazafiság, hanem az általános népszabadság eszméi lelkesítik. [...] Petőfi az egyetlen forradalmár és egyetlen európai demokrata Batsányi óta”), s a forradalmár költő legnormálisabb gesztusaként kommentálja Petőfi szélsőségeit is, miközben azt is kiemeli, amit e korban nemigen hangoztattak, hogy a forradalmi eszmék nem egyedül Petőfit hevítették, hanem jelentős társadalmi csoportokat is („A költészet nem az exigenciák tudománya. A leghelyesebb politika verses dicsőítése nem tesz valakit költővé, de a legrosszabb politikának is lehet kitűnő politikai költője. Meglehet, hogy megróvjuk, kivált mai utólagos bölcsességgel, azt a túlzó politikát, melyhez Petőfi csatlakozott, de nem tagadhatjuk el, hogy azok az érzelmek, miket ő hangoztat, a nemzetnek egy jelentékeny részét egykor áthatották, hogy ő maga is érezte azokat, s igazán, őszintén mondta el saját érzelmeit”). Arany László ugyan megkülönbözteti a költői és politikusi megszólalás regiszterét – de oly módon, hogy éppen a költői „túlzás” jogosságát emeli ki („De más a szónoki s más a költői igazság; amaz tárgyi, ez alanyi. [...] Ezért a költőnek több túlzást is megbocsátunk, s például mikor Petőfi azt mondja: »Tiszteljétek a közkatonaikat, nagyobbak ők, mint a hadvezérek«, nála azt még a pedánság is alig merné gáncsolni, holott ily állítás egy szónok ajkán legtöbb esetben közel járna a képtelenséghez”), s ezáltal a költői szabadságnak, a költői dikció felszabadításának jelentős bajnokaként lép fel, ugyanúgy, mint amikor Petőfi költészetének azokat az elemeit emeli ki, melyek a szabálysértés vagy a korlátlanúság (egykor: szaggatottság) bélyegét viselnék magukon („...ő az emberi föltétlen szabad cselekvés jogát hirdeti, és ezért lelkesül... oly erényeket fest, melyeket a tevékenység, türelmetlenség, újítási vágy fejt ki; a szabadságszeretet nála vakon rohan minden akadály ellen; kedvenc alakjaiban fékezhetetlen a küzködési hajlam... szereti hőseit az egész társadalommal szembe állítani. Új rendet akarnak hozni a környezetök életébe; felforgatják a régi viszonyokat; a fennálló jog ellen a természet eredeti jogaira hivatkoznak, s ebből merítik erejüket a törvény és a társadalom ellen”).³⁹ Arany László tanulmányának az a kiemelkedő érdeme, hogy együttesen kezelte Petőfi

politikai és költészeti szélsőségeit, s mint szélsőségeket fogadta el; s esetleges politikai fenntartásai nem gátolták meg abban, hogy a költemények érdemét mégis elismerje és védelmezze; nagy kár, hogy véleményét AZ APOSTOL-ról nem vette be összefoglaló cikkébe, s még nagyobb kár, hogy gondolatmenete a korban lényegében visszhang és folytatás nélkül maradt.

A mi kérdésünk esetében a következő ötven év irodalomtörténeti változássorozatát lényegében elhanyagolható vagy átugorható: ami AZ APOSTOL megítélésében ez időben történt, az nem más, mint az előző elutasító vagy idegenkedő nézetek variálása – amennyiben egyáltalán az értekezésekben szó esik róla. Az a jelentős vita, mely a XX. század első évtizedfordulóján lejátszódott, elsősorban Ady és Babits Petőfi-képei köré szerveződve, jóllehet, erőteljesen magába foglalta a politizálással való szembenézés aspektusait is, tulajdonképpen AZ APOSTOL nélkül folyt le, s mind a kultuszépítő hevület (Barabás Ábel vagy Palágyi Menyhért érdekes könyvében),⁴⁰ mind pedig a durva és könyörtelen kultuszrombolás (kivált Szász Zoltán *Nyugat*-béli tanulmányában)⁴¹ mellőzte AZ APOSTOL megítélését. S azt kell mondanunk, hogy az a könyv is, amely pedig szakmailag hatalmas fordulatot s rengeteg szemléleti újdonságot hozott a Petőfi-diskurzusba, azaz Horváth János meghatározó erejű monográfiája, AZ APOSTOL esetében többnyire csak a régebbi, az „irányzatosságot” ostromozó szövegek ismétlésére s legfeljebb részletesebb s árnyaltabb variálására szorítkozik (néhány hely tekintetében akár szó szerint is megismétli Gyulai kifogásait, mondván: erkölcsileg kifogásolható, hogy Szilveszter nem dolgozik, s így hagyja éhen halni a gyermeket...)⁴² Horváth ugyanazokat az erkölcsi fenntartásokat veti a mű szemére, mint a megelőző fél század oly sok kritikus; s e mű esetében még azt a különös gesztust is megengedi magának, hogy a mű főszereplőjét és Petőfit (nem mint szerzőt, hanem) mint erkölcsi lényt közvetlenül egymásra vetítse, s elsősorban erkölcsi kifogásokkal éljen (Szilveszter „*holdkóros, dühös rajongó*”, aki „*félszégben*” s „*erkölcsi bénaságban szenved*”, aki Petőfihez, a feddhetetlen jellemű emberhez képest sokkal tökéletlenebb – jóllehet, Petőfi a művet telerakta „*személyes vonatkozásokkal*”, s „*hősebe tulajdon lelkét igyekezett belélehelni*”...) – ezzel lényegében megsemmisítvén a mű narrációs autonómiáját, s tisztán lírai műként értékelvén AZ APOSTOL-t, saját szerepjátzás-elméletét is mintegy félreteresi, s visszatér ahhoz a líraszemlélethez, mely teljes erkölcsi és személységazonosságot tételezett fel az ember és a szerző között („*a lyrikus elfogultsága zavarta így meg tiszta érzékét*”); s néhány „*realisztikus*” életképszerű jelenet javallása mellett csak futólag dicséri meg a költemény *nyelvének* „*szüntelen lobogását*”. Horváth mindeközben Petőfinél szinte szokatlanul erős irodalmi hatásokat is feltételez e mű kapcsán, s a kimutatott „forrásokra” is ugyanúgy rávetíti erős ellenszenvét a romantika egészével szemben, mint magára a Petőfi-költeményre („*titkolhatóanul benne van a romantikus féreg: a dagályos tökéletlenség*”).⁴³ Viszolygó tartózkodása e művel szemben nyilván magyarázható azzal, hogy AZ APOSTOL valóban nem fér bele sehogy sem a „*nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*” által meghatározott kánonba – ám e magyarázat, természetesen, akár megfordítható is lehet: azért lett a magyar nemzeti klasszicizmus egész teóriája az ismert módon megkonstruálva, mivel a romantika s benne a szélsőségesen romantikus AZ APOSTOL számára nem volt szabad, az előzetes ízlépreferenciák okán, helyet biztosítani.

AZ APOSTOL esetében a nagy fordulatot minden bizonnyal Illyés Gyula Petőfi-könyve hozta meg (vagy inkább: előlegezte): az ő műve volt az első, mely a teljes elfogadás regiszterében tárgyalta a költeményt. Illyés, aki olyannyira fenntartás nélkül fogadta Petőfi minden gesztusát, hogy a kritikának még árnyékát sem engedte hozzáférni (vö. vallomását: „*Petőfiben az a megragadó, hogy jelleme éppúgy ragyog, mint verse. [...] Mosolygok*

magamon, hogy hasztalan keresek rajta egy porszemnyi foltot is, képzeletem, ösztönöm nyomban lemossa, a ragyogás tökéletes”),⁴⁴ aki a harmincas években táplált lázadó világnézetével teljesen kompatibilisnek vélte Petőfi minden politikai megnyilvánulását is, ha röviden tárgyalja is Az APOSTOL-t, első osztályú remekműnek és életrajzi-eszmei dokumentumnak tekinti, s kikövetkeztetett forradalmárideológiájával tökéletesen azonosítja magát, Petőfi minden cselekedetét és költeményét legitimnek és követendőnek érzi (a radikális lázítás mozzanatait is elfogadja, az AKASSZÁTOK FEL... verset kommentálván: „végre kimondhatta a legkeményebbet”),⁴⁵ s még a terrorista merényletet is kifogás nélkül elfogadja, az 1848-as nyári politikai helyzetet és a király akkori szerepét elemezvén: „Mit kell egy ilyen helyzetben egy ilyen teremtménnyel csinálni? Erre felel Szilveszter, aki pisztolyt durrant a királyra.”⁴⁶ Illyés, egész könyvének szellemével analóg módon, a művekből egyrészt egy újszerű Petőfi-modellt (azaz követendő költőmodellt) kíván építeni, s evégett minden művet a legmélyebb személyes átélés dokumentumaként (nemegyszer csak dokumentumként) kezel, másrészt pedig Petőfi révén a történelmi helyzet elemzésében óhajt aktualizáló programot hirdetni, s ezért az egész 1848-as helyzetet annak szellemében ábrázolja, mintha mindig csak Petőfinek volt és lehetett igaza. Magukról a művekről esztétikailag emiatt viszonylag kevés szó esik, hiszen az elemzés fő hangsúlya a történelmi-politikai megfelelés igényének akar eleget tenni, minek következtében Szilveszter figurája Petőfi jogos indulatának helyes megtestesüléseként fog elének állni – a mű pedig oly egészsként mutatattik be, melynek még esetleges gyengeségei is legitimációt nyernek (például az a kifogás, hogy „a gazemberek túlságosan tökéletes gazemberek”, abba a felmentésbe torkollik: „de nem a romantikusoknak volt igazuk, amikor ilyen alakokkal tömték tele a világot?”), s a mű problémái életrajzi felmentést nyernek („...az lehet az egyetlen kifogásunk, hogy túlságosan gyorsan készült”).⁴⁷ Íme, a nagy értékváltás megindult – paradox módon ismét ama stratégia követésével, mely Petőfit, az embert mint közvetlen lírikus alanyt prezentálja, s nem a mű felépítéséről, hanem az ember és főhős eszmeiségéről kíván véleményt mondani.

Illyés véleménye megnyitotta az utat a marxista irodalomszemlélet (vagy talán inkább: a szocialista kultúrpolitika?) számára – az 1950-es évektől kezdődően nagyon sok szempontból az ő Petőfi-képét továbbfejlesztve építették ki azt a Petőfi-modellt, mely elsődlegesen a társadalmi problémák haladó megoldása iránt érzékeny költészet preferenciáira épült, s melyben aztán központi szerep jutott Szilveszter pozitív forradalmárszerepének. Ez az irodalomszemlélet a marxista módra értelmezett történelem és a költészet kongruenciáját hirdette – s mivel Szilveszter lázadó magatartása értelmezhető volt úgy is, mint egy „ideális” (vagy: „korán jött”) forradalmár etikai típusának megtestesülése, a mű a Petőfi-korpusz hierarchiájának élére került, s benne lett feltalálható mindamaz erények kvintesszenciája, melyek elvárhatók (inkább: elvárandók) voltak a költészettől. Az ötvenes évek elejének értelmezései mind a forradalmár alakjáról szóltak (nem pedig sorsáról), s a népi forradalom igényét érvényesítették a művel szemben, s Petőfiben egy „objektív” történelmi szükségszerűség első beteljesítőjét ünnepelték („...irodalmunk első olyan epikus alkotása, amelynek a népből jövő, nyíltan, cselekvően fellépő forradalmár a hőse, olyan forradalmár, akivel költője azonosítja magát”; „Szilveszter így nagyon sokat jelent számunkra. Ő a népek felszabadulásáért küzdő forradalmár jelképe, az 1848-as forradalom talaján született nagy pozitív hős!”), s a műnek a marxizmussal analógnak tekinthető eszmei mozzanatait feszítették túl („1848-ig nincs még egy mű irodalmunkban... amely eszmei tisztaság, eszmei gazdagság szempontjából utolérné... Lenyűgöző az a magas forradalmi lobogás, amely sorából felénk világít... A politikai alapigazságok messzemenően lírai formája biztosíték arra, hogy nem jelszavak gyűjteménye, hanem magával ragadó hősköltemény...”).⁴⁸ Az APOSTOL-t,

paradox módon, agitatív műként értelmezték, elfeledvén tökéletes történelmi visszhangtalanságát, s azt hangoztatták, hogy jelentősége forradalmi felhívó jellegében lenne megragadható – ismét elfelejtvén, hogy a műben tömegmozgalomnak még csak a nosztalgiaja sincs benne („Az apostol *Petőfi legszebb politikai hitvallása: egész addigi költésze benne összpontosul. »Vészharang« ez, mellyel kortársait a cselekvő népi forradalomra szólítja fel. [...] Petőfi valóban tisztában volt azzal, ha a nép nem hajlandó saját érdekéért harcolni, akkor veszte van minden, de ebből nem azt a következtetést vonta le, hogy »neki egyedül kell szembeszállnia az elnyomó hatalommal«, hanem azt, hogy a népet fel kell rázni, hogy hajlandó legyen harcolni saját érdekéért. ...Az agitatív erejű költemények közé kell sorolni Az apostolt is. Petőfi közvetlenül a néphez szól benne, felszólítja, hogy ne engedje magát félrevezetni, legyen forradalmár”).⁴⁹ A mű kikövetkeztetett eszmeiségét történelmileg egyértelműen érvényesként határozták meg, s különös módon így oly hatást tételeztek fel, melynek a hiányáról egyébként tudomással bírtak – s ennek révén tulajdonítottak Petőfinek nemcsak hogy túlnyomó, hanem kizárólagos jelentőséget. E szemlélet mindig túláltalánosított ideologikus kijelentésekkel, nem pedig árnyalt elemzésekkel operált, s elsősorban a történelmi jellegű ideológiai összetevőket próbálta (re)konstruálni, s a történelemben játszott szerepeknek nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint az esztétikumnak, s ezért ismét ragaszkodott ahhoz a tételhez, hogy Petőfi és Szilveszter azonos lenne – amint e teória legjelentősebb képviselője, Pándi Pál nyíltan meg is fogalmazta: „*Semmi kétség afelől, hogy Az apostol hőisében Petőfi saját képét teremtette új...*”⁵⁰ Pándi, aki pedig részletes leírásaiban sokkal árnyaltabban fogalmazott, s sokkal mélyebben elemzett, mint a fent idézettek, a koncepció egészében egy fikarcnyit sem mozdult el az alaptézistől: szerinte Petőfinél „*a népi alap a világ lírai kitágulását is jelenti... a valóság lírai tükrözésének realizmusát*”, s „*Petőfi elvetette az idejétmúlt romantizáló múltba járást, hogy megtisztítsa az utat a nemzeti történelem nagy hagyományai fele*”⁵¹ – s mindezzel, úgy véli, meg is oldja a művek esztétikai problémáit is. A mű poétikai leírása e szemlélet számára csak annyit jelent, hogy *modernnek* állítja a költeményt (a kategóriát idézőjelbe teszi, s nem magyarázza meg!), s különösségét csupán olyan retorikai frázissal jellemzi, amely egyrészt tautologikus, másrészt fellengzősen semmitmondó: „*A tartalom szinte elnyeli a formát. Prózai tehát a költemény? Lehet-e prózai az eget ostromló szenvedély? a poklot idéző gyűlölet?*”⁵² (Csak illusztrációként idézem fel, hogy ugyanez az irodalomszemlélet hatja át Hatvany Lajos hatalmas életrajzi dokumentumgyűjteményét is, amelyben a Petőfi = Szilveszter azonosítás a végletekig van feszítve, s amelyben az ideológiai elfogultság oly erősen nyilatkozik meg, hogy ily kijelentés is elhangozhatott: „*A szocializmusnak van lírája, vannak regényei és drámái, de Az apostolon kívül, legalább a nyugati irodalmakban, nem tudok eposzáról.*”)⁵³ – Ez a felfogás, ez a beállítást volt uralkodó a szocialista irodalomszemlélet évtizedeiben, ez tette közsímmé, sőt: népszerűvé a művet, ez kapott helyet a középiskolai oktatásban is, Az APOSTOL-ról fogalmazott érettségi tételekben is – s paradox módon épp ez hívta fel később a figyelmet a mű bonyolult problematikusságára, ami a modernebb irodalomszemléletek bírálatait is kihívta aztán.*

Tulajdonképpen meglepő, hogy csak az 1980-as évektől kezdődött Az APOSTOL-nak mint bonyolult és ellentmondásos műnek a bemutatása – akkor, amikor már mind a személyes líraiságnak, mind pedig az ideologikus eszmetörténetizálásnak kezdett lejárni az ideje: rövid egy-két évtized alatt revízió alá vétetett mindaz, ami több mint száz évig megingathatatlanak (legfeljebb vagy dicsérendőnek, vagy kárhoztatandónak) tűnt, s megszűnt a mű homogén jelentésének mitologikus biztonsága is (amit vagy „*a királygyilkosság apológiájának*”, vagy „*népi forradalmárságnak*” neveztek) – s először ismerték fel és el, hogy Az APOSTOL „valódi” epikus mű, melynek narratív struktúrája is jelen-

téshordozó lehet, ami által a mű interpretálása meglepően sokrétű és gazdag lett. Egyrészt nagyon komoly vizsgálatok indultak, még az eszmetörténet határain belül, a mű központi dilemmája, az ember – polgár kategoriális szembeállítás megvilágítására (ezek összegzése Kerényi Ferenc tanulmányaiban olvasható),⁵⁴ másrészt radikálisan átértelmeződött a főszereplő beállításának egyértelműsége is (Szegedy-Maszák Mihály a mű központi mozgatójának a tragikus ironia effektusát tekinti, s a történelemnek démonikus ábrázolás okán a mű egészét mint „*a lélektani elidegenedés költeményét*” magyarázza);⁵⁵ a mű cselekményének átértelmezésével előtérbe került a terrormerényletnek, s ennek kapcsán Szilveszter egész pályájának mint kudarc-történetnek az interpretálása;⁵⁶ komoly kísérlet történt a költemény képi-motivikus szerkezetének mint autonóm entitásnak a megközelítésére;⁵⁷ részletes elemzést nyert (Hász-Fehér Katalin tollából) a költemény addig jóformán figyelmen kívül hagyott narratív struktúrája, s ennek következtében a szerző kettős olvasatot javasol Az APOSTOL kapcsán: eszerint egyrészt Szilveszter, másrészt az elbeszélő története is kiolvasható a műből;⁵⁸ s legutóbb született egy jelentős összefoglaló tanulmány is, mely a romantikus ironia fogalmából kiindulva vizsgálja meg a mű történelemszemléletét és világképét, s radikálisan cáfolja, hogy a mű példázata bármilyen szempontból nézve is homogenizálható lehetne (akár csak a jövő reményének bizonyosságát illetőleg is: ő hívja fel a figyelmet, hogy a költemény lezárásában semmiféle utalás nincs arra, hogy a bekövetkezett jobb jövő Szilveszter áldozatának következményeként lenne felfogható – s így ebben az olvasatban magának az életáldozatnak az értelme is kétséssé válhat).⁵⁹

Ez az interpretációsorozat, mely oly megrendítően sokoldalúan reflektál Az APOSTOL történetére, mintha megtestesítené magának a költeménynek is egyik dilemmáját: amint Szilveszter a történelem tanulmányozásáról állapítja meg kétértelműségét („*Világtörténet! mily csodálatos könyv! / Mindenki mást olvas belőle: / Egyiknek üdv, másikkal kárhozat. / Egyiknek élet, másikkal halál*”), úgy mutatkozik meg e költemény recepciójában is a műalkotások olvasatainak dilemmatikus jellege.

*

Az APOSTOL sorsa, megítélésem szerint, kulcsfontosságú szerepet játszott Petőfi megítélésében, kanonizálásában, s megkockáztatom a nagyon merész állítást, az egész magyar irodalom fejlődéstörténetében. Ha ugyanis Az APOSTOL-t a maga helyén, azaz a Petőfi-életmű szerves részeként méltatják vagy bírálják, ha befolyik a kortárs magyar költészet áramaiba, s befolyást gyakorol rájuk, akkor nem lehetett volna kialakítani a népies, naiv költő és költészet ideálját, s Petőfi nevével – ha egyáltalán – más típusú irodalmiság képzetköre kapcsolódott volna össze; s a Petőfi-kultusz mitikus ideálképei sem lettek volna könnyen mozgósíthatók. Petőfi ugyanis ebben a művében valóban *korlátlanul* lépett fel (ha éppen nem is a „*természet vadvirágaként*”!), s oly sok poétikai határt lépett át, hogy Az APOSTOL tulajdonképpen a népies imágó inverzeként vagy oppozíciójaként fogható fel. Gondoljuk meg: ha Az APOSTOL megítélése nem csak a politikai-erkölcsi nézetek és értelmezések tengelye körül forgott volna (vagy akár ha 1848–49-ben, mikor a szélsőséges nézetek még nem számítottak archaikus s kivált nem „idegen” téveszméknek, erkölcsi-politikai vita kerekedett volna körülötte), hanem radikális poétikai megoldásai is megfontolandó és esetleg követhető kezdeményezésnek minősülnek (amint, ahogy láttuk, százötven év recepciója sem reflektált soha e poétikára – legfeljebb annak lélektani indokoltságára...), akkor a XIX. század második felének teljes irodalmisága (vagy annak legalábbis legitimáló ideológiája) másként alakult volna. Az APOSTOL ugyan-

is a korlátatlanság jogát és igényét képviseli mind belülről, koncepcionálisan, mind reflexíve, mind pedig formailag: amellet, hogy egy „apostol” figurájában oly személyiség szerkezetet mutat, melyben éppen az individuális személyiségvetika korlátatlansága teszi lehetővé és engedélyezi a kiválasztottságot és felkentséget, s hogy politikailag szélsőséges nézeteknek is helyet ad versében, felrúgja például azt a konvenciót, amely az epikai hős személye, figurája és erkölcsi tartása körül fennállt, felrúgja (mint egyébként más verseiben is) azt a megegyezést, mely az irodalom és politika viszonyát rendezte volna. Az APOSTOL továbbá, mint költemény, provokálón és halmazatilag képviseli a szabálysértő irodalmiság poétikai gesztusait, mind azáltal, hogy „természetesnek” tekinti az ironia alkalmazását komoly műnemben is (tehát nem csak a komikus eposz vagy verses regény esetében), mind azáltal, hogy a narrációt meghatározhatatlan narrátor szélsőséges akcióival és dikcióival oldja meg (mind szerkezetileg, mind pedig retorikailag), mind azáltal, hogy az elbeszélő nemben megengedi a narrátor állandó aktív jelenlétét (a közlő elbeszélést megszakító, időnként helyettesítő kérdések, felkiáltások folyamatos jelenlétével), mind azáltal, hogy tépett, vad metaforikájával, a paradoxonoknak és oxymoronoknak, a képi ellentételezéseknek (vagyis az „össze nem illő” elemek mellérendelésének) állandó jelenlétével radikálisan egy szubjektíve konstruált világ vízióját prezentálja, mind pedig azáltal, hogy elveti az elbeszélő nemben kötelezőnek tekintett szabályozott és kimért versforma alkalmazását, s a szabad vers korai változataként megteremt a romantikus dikció partatlanságát is. S ha mindez a maga idejében tudatosul – vagy legalábbis mint lehetséges irodalmiságváltozat nem hallgattatik el, vagy nem esik áldozatul a politikai átalakulások igényeinek, akkor az az irodalmiság, mely számára Petőfi neve jelentette az érvényesség garanciáját, nem úgy épül ki, ahogy végül is kiépült. Játsszunk el a gondolattal: mennyire más irányt jelzett volna az irodalom fejlődése, ha Petőfi nevéhez nem csak a „*magyar vagyok, magyarnak születtem*” frázisa és a „*Talpra magyar!*” kiáltványa társul, hanem Szilveszter nagy istenmegtagadó átokmonológja is, vagy ha a „*szép vagy Alföld, legalább nekem szép*” vallomása mellett „természetesen” hangzik fel az a kijelentés is AZ APOSTOL első soraiból, miszerint: „*Olyan fekete a világ, / Mint a kibérlett lelkiismeret...*”

Jegyzetek

1. Shakespeare: CORIOLANUS, III. felv. 2. jel. Ford. Petőfi Sándor.
2. Sükei Károly: RENDSZERESSÉG (1847). In: SZÖVEGNYÚJTEMÉNY A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KORÁNAK IRODALMÁBÓL. Szerk. Kerényi Ferenc, Tamás Anna. Tankönyvkiadó, 1980. II. 394.
3. Csak illusztrációként emelek ki néhányat a sok közül: Barabás Ábel: PETŐFI. Franklin-Társulat, 1907; Hartmann János: PETŐFI-TANULMÁNYOK. 1910 (összesen egy korholó mondatban említetik); Jancsó Benedek: PETŐFI PESSZIMIZMUSA. In: *Koszorú*, 1885. 42–49. szám stb.
4. E művek lennének: CSONGOR ÉS TÜNDE, A KAR-

THAUZI, Vörösmartyótl a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN + néhány vers; AZ APOSTOL + Petőfi „politikai-filozófiai” költészetének egy része; valamint AZ EMBER TRAGÉDIÁJA. L.: Lukácsy Sándor: A REFORMKORI IRODALOM TÁVLATAI (1974). In: uő: A HAZUDNI BÜSZKE ÍRÓ. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Balassi, 1995. 356–357.

5. Illyés Gyula: PETŐFI. Szépirodalmi, 1963. 531.; e szemlélethez nagyon hasonlóan Hatvany Lajos is: „Az apostol nemcsak Petőfi egyes képzetait és emlékeit, érzelmeit és benyomásait őrzi, hanem az összes műveinek szemléleti lerakódása is egyszersmind. Mert akárhol is lapozom fel ezt az elbeszélő költeményt,

annak minden egyes oldalán a költői vagy prózai írásainak summájára talállok.” L.: Hatvany Lajos: ÍGY ÉLT PETŐFI. Magvető, 1967. A SZOCIÁLIS HŐSKÖLTEMÉNY című fejezet. II. köt. 493–497.

6. Vö. Veres András ilyen című bevezetését egy fontos iskolai kiadványhoz: Petőfi Sándor: A HELYSÉG KALAPÁCSA, AZ APOSTOL. Szerk., jegyz. Veres András. Mátúra klasszikusok. Ikon, 1993.

7. Névy László: PETŐFI „APOSTOL”-a. In: *Petőfi Társaság Lapja*, 1877. I. 22. szám, 346–350.

8. Kerényi Ferenc: PETŐFI SÁNDOR ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE. Osiris, 2008. 393.

9. E könyvet oly sikerrel tiltották és zúzták be, hogy a kinyomtatott 2500 példányból mindösszesen négy (= 4) darab maradt meg; AZ APOSTOL szövegéből rengeteget kihúztak, s beleírtak idegen frázisokat is, minek következtében „Szilveszter, az örült”, „Szilveszter, az őrjöngő” szerepében rögzült... L.: Kiss József: A PETŐFI-KÖLTEMÉNYEK KIADÁSÁNAK TÖRTÉNETE 1850–1945. In: *Magyar Könyvszemle*, 1979. 1. 43–61.

10. E levélváltás szép dokumentuma a korai Petőfi-recepciónak: „*Petőfi verseit lassan nyomják. [...] Szörnyen meghérve látand napvilágot. Némely dalból több strófa, némelyből több sor hagyatott ki. A forradalmiak pedig mind. [...] A kihagyottak majd egy pótlek kötetben jönnek Lipcsében. [...] Olvastam az Apostol és Lehel. Amaz leghosszabb költeménye, de nem legjobb. Nincs abban semmi egyéni, semmi jellemző, egy hosszú, mysanthropiával teljes lyrai vers. Lehel töredék, nagyszerű költeménynek nagyszerű kezdete. Többet ér amamnál.*” Lévy József levele Aranyhoz, 1850. aug. 3. In: Arany János LEVELEZÉSE I. (1828–1851). AJÖM XV. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Akadémiai, 1975. I. 381. Arany János verses válaszlevele (Lévy Józsefhez, 1852. júl. 13. Uo. 71–73.) bizonyítja Arany érdeklődő nagyrabecslését – sőt azt is, hogy legalább ez időben megismerte (az ekkor megcsonkítva közölte) AZ APOSTOL-t: „*Következik penégh itten utóírás: / Tudod-e, hogy ki volt közöttetek primás? / Kiért a magyarnak illenék nagy srás, / Mert a millyet ő irt, olyat ma nem ír más. // Ha tehát, barátom, kezdre ejtheted, / Úgy per sundám-bundám, ha szerét teheted: / Könyvét megszerezve, kérlek, hogy zsebre tedd, / A jó Isten, és én, megfizetjük neked.*” E levél jegyzete azt írja, hogy Arany László szerint „*ezek egyikét Lévy csakugyan levitte Aranynak*”. Uo. 832.

11. Arany János: ALKOTMÁNYOS NAGY NAPTÁR. In: PRÓZAI MŰVEK II. AJÖM XI. S. a. r. Keresztury Mária. Akadémiai, 1961. XI. 343–348.

12. Gyulai Pál: PETŐFI SÁNDOR ÉS A LYRAI KÖLTÉSZET

(1854). In: uő: KRITIKAI DOLGOZATOK 1854–1861. MTA kiadása, 1908. 53. Megjegyzendő, hogy e mellőzésnek itt nyilván voltak cenzurális okai is (vö. panaszát, hogy mily nehéz volt publikálni, terjedelme miatt is, de például Jókai „*nem meri közleni a censura miatt*” – I. levelét Aranyak 1853. nov. 15. In: Gyulai Pál LEVELEZÉSE. S. a. r. Somogyi Sándor. Akadémiai, 1961. 174.), de ha figyelembe vesszük, hogy jóval későbbi egyetemi előadásában is mily lekicsinylően szól az itt mellőzött művekről, az állásfoglalást bensőleg is megalapozottnak vélhetjük. Vö. például PETŐFI KÖLTÉSZETE. Gyulai Pál egyetemi előadása után Sz. L. Budapest, 1877/78. (könyvatos kézirat): „*Magyarország függetlenségére vonatkozó s a harczra lelkesítő költeményei nagyobb becsűek, mint köztársasági dalai; amazok szenvedélyből, az események hatása alatt írtak, míg emezek inkább csak elméletből folytak*”; „*olykor érzései elvadultak, kifejezései durvaságba, izléstelenségbe csaptak át*” – például „*hol Lamberg megöletése felett érzett örömet fejezi ki*”; „*Az irányműveknek az az örvénye, hogy a költő élő alakok helyett csak abstractiokat rajzol, a cselekvény nem egyéb, mint egy syllogismus*” stb. 152., 153., 162. Ezeknek az előadásoknak hatását mutatja, hogy szinte szóról szóra azonos lejegyzésük maradt fenn az 1884/85-ös és 1891/92-es tanévből is!

13. Salamon Ferenc: PETŐFI ÚJABB KÖLTEMÉNYEI 1847–1849 (1858). In: uő: IRODALMI TANULMÁNYOK. Franklin, 1889. I. köt. 179–236. Az idézet: 180., 183.

14. Uo. 218., 226.

15. Erdélyi János: PETŐFI SÁNDOR (1854). In: uő: IRODALMI TANULMÁNYOK ÉS PÁLYAKÉPEK. S. a. r. T. Erdélyi Ilona. Akadémiai, 1991. 159–171. Az idézetek: 161., 170–171.

16. Gyulai Páltól idézi Szajbély Mihály: Az 1849 UTÁNI „LÍRAELLENESÉG” ÉRVEI ÉS FORRÁSAI. In: FORRADALOM UTÁN – KIEGYEZÉS ELŐTT. A MAGYAR POLGÁROSODÁS AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN. Szerk. Németh G. Béla. Gondolat, 1988. 71.

17. E kérdéskör árnyalt tárgyalásához vö. Szajbély Mihály fent idézett tanulmányát, továbbá ugyanabból a kötetből: Imre László: MINDEN EMBERI ÉS KÖLTŐI KONVENCIÓ ELLENÉBEN. A BOLOND ISTÓK első éneke. 40–58.; általánosítva: Dávidházi Péter: A „BEVÉGZETT TÉNYEK” FELÜLBÍRÁLÁSA. A KRITIKATÖRTÉNET KORSZAKFORMÁLÓ ELVE. 79–98. (Csengery Antal véleménye Madách művéről alighanem összegzi e költészetszemlélet objektivitásigényét és erkölcsi kibékülésstratégiáját: „*Különbén én nem tartok annyit e műről, mint Arany*

s mások. Nagy baj, mikor a költő nagy fába vágja a fejszét, s nem tudja kihúzni. Reám a mű rendkívül pesszimisticus hatással volt. Arany azt vitatja, nem az volt a költő célja. Annál rosszabb. Azt mondja Arany, csak az ördög látatja kétségbe ejtő színben a világot! De hát az eskimó kunyhó! Ily vég után nagyon nyomorú végül a vigasz. Általában az egészben az öreg Úr igen nyomorú szerepet viszen. Engem bosszantott. A földi czudarságokkal szemben nem látom a mennyei harmoniát valódi költői lélekkel nemcsak kivéve, de gondolva sem. Nem érzem a világtörténelmi szellemet a korszakok fölött...” – L. levelét Gyulai Pálhoz, 1862. ápr. 4. In: Gyulai Pál LEVELEZÉSE 1843-TÓL 1867-IG. S. a. r. Somogyi Sándor. Akadémiai, 1961. 467.

18. Vahot Imre: PETŐFI SÁNDOR. In: *Budapesti Viszhang*, 1856. 2., 4., 6., 11. szám. Csak érdekességként idézem e közlemény fogadtatásából Arany véleményét: „Vahot biographiáját P-re olvastam, s leköptem.” Arany János levele Tompa Mihályhoz, 1856. márc. 21. In: Arany János LEVELEZÉSE II. (1852–1856). AJÖM XVI. S. a. r. Sáfárn Györgyi. Akadémiai, 1982. 679.; Vadnai Károly: MEGTÖRTÉNT. In: *Budapesti Viszhang*, 1856. 11–12. szám.

19. Szokoly Viktor: PETŐFI ÉLETÉBŐL. REGÉNYES RAJZOK. Pest, Emich Gusztáv, két kiadásban is: 1858, 1862.

20. A következő kötetben igen sok ilyen vers olvasható az ötvenes–hatvanas évekből is: PETŐFI A MAGYAR KÖLTŐK LANTJÁN. VERSEK PETŐFIRŐL. Szerk. Endrődi Sándor és Baros Gyula. Petőfi-könyvtár XX. 1910.

21. I. helyen, 4. szám, 15.

22. Kerényi Ferenc közönségpszichológiai okokkal magyarázza e jelenséget, feltételezvé, hogy Petőfi elismertségét elsősorban a vidéki értelmiségiréteg teremtette meg: „a mezővárosi-falusi értelmiség »Csokonai-redivivust« látott a népdalköltő Petőfiben; életképeit, borsdalaikat, helyzetdalaikat, tájköltészetét és hazafias líráját azonnal be tudta fogadni, hiszen az életmű e hányadában saját »alkalmazott költészetének« magasabb rendű kiteljesedését ünnepelte. Az sem csodálható, hogy a később Petőfi, a Felhők, Az apostol poétája már korántsem élt ennyire körükben, mint ahogyan az asszonycsúfolókon szórakozó, olykor trágár férfirtársaságokban a házastársi líra sem talált igazán értő közönségre”. Kerényi Ferenc: A PETŐFI-KULTUSZ KORAI SZAKASZÁNAK SZOCIOLÓGIÁJÁBÓL 1844–1867. In: AZ IRODALMI KULTUSZKUTATÁS KÉZIKÖNYVE. Szerk. Takáts József. Kijárat Kiadó, 2003. 153–157. – Megjegyzendőnek látom, hogy Gyulai Pál sem említi előadá-

saiban a BESZÉL A FÁKKAL... típusú költészetet! I. helyen, 134–137.

23. Arany János: BULCSÚ KÁROLY KÖLTÉSZE. In: uő: PRÓZAI MŰVEK 2. 1860–1882. AJÖM XI. S. a. r. Németh G. Béla. Akadémiai, 1968. 108–109. – Nagyon hasonlóan fogalmaz az IRÁNYOK című cikkében is. Ui. 156–157.

24. L. erről a szerkesztő nyilatkozatait – magaméntségét és visszavonulását: „félénkséggel remélem senki nem fog vádolni, a ki például számba veszi, hogy az »Apostol« egészen s változatlanul közöltem, bár e költemény a királygyilkosság apoteozisa. Csak-hogy nem sikerült apoteozisa, mert egyes rajzai bármilyen kitűnők, erkölcsi képtelenség dicsőítése nem sikerülhet. Azonfelül az elbeszéllet eset régi, s a mi viszonyainkhoz semmi köze”. Greguss Ágost: ELŐSZÓ PETŐFI NAGY KIADÁSÁHOZ. 1874. In: uő: A BALLADARÓL ÉS EGYÉB TANULMÁNYOK. Franklin-Társulat, 1886. 516.

25. A kifejezések Petőfi legnagyobb hívtől, a hihetetlenül alázatos és gondos irodalomtörténésztől származnak: Ferenczi Zoltán: PETŐFI ÉLETRAJZA. Franklin-Társulat, 1896. III. kötet. 226–230.

26. Vahot Imre EMLÉKIRATAI (1880). Olcsó könyvtár, 1891. 267., 275., 298.

27. PETŐFI KÖLTÉSZE. Gyulai Pál egyetemi előadása után Sz. L. Budapest, 1877/78. 152., 164.

28. Jókai Mór bevezetője: Petőfi Sándor ÖSSZES MŰVEI. KÖLTEMÉNYEK I. köt. S. a. r. Havas Adolf. Athenaeum, 1892. LXX.

29. Asbóth János: HÁROM NEMZEDÉK (1873). In: uő: VÁLOGATOTT MŰVEL. S. a. r. Kiczenko Judit. Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiadása, Piliscsaba, 2002. 36.

30. Fischer Sándor (= Alexander Fischer): PETŐFI ÉLETE ÉS MŰVEI. Németből ford. Tolnai Lajos. Előszóval ellátta Jókai Mór. Grill Károly kiadása, 1890. LII. fejezet: AZ APOSTOL. 554–568. (Péterfy Jenő véleményét is Fischer idézi!)

31. Badics Ferenc: PETŐFI KÖLTÉSZEJÉNEK JELLEMZÉSE. Bevezetés a PETŐFI SÁNDOR VÁLOGATOTT ELBESZÉLT KÖLTEMÉNYEI című gimnáziumi segédkönyvhöz. Magyarázta Badics Ferenc. Athenaeum, 1888, 1899. 55.

32. Meltzl Hugó PETŐFI TANULMÁNYAL (Petőfi-könyvtár X.) Kiadta Barabás Ábel. 1909. 171–173. (A korlátozás javaslata: „Mindenesetre a legérdekesebb magyar irodalomtörténeti feladatok egyike volna Petőfinek politikai nézeteit összeállítani, politikai költészetének nemesebb elemeit összegyűjtve, a többi pedig vagy kiadatlanul hagyva, vagy tudományos, kritikai felvilágosításokkal, történeti jegyzetekkel ellátva [inkább csak a szakemberek számára] ki-

adni.” Uo. 170. – Megjegyzendő, hogy Meltzl az 1870-es években írta később összegyűjtött cikkeit.)

33. Névy László: PETŐFI „APOSTOL”-A. In: *Petőfi Társaság Lapja*, 1877. I. 22. szám, 346–350.

34. Beöthy Zsolt: A MAGYAR IRODALOM KIS-TÜKRE. Athenaeum, 1896. 138.

35. Porzolt Kálmán: PETŐFI „ŐRÜLT”-JÉRŐL. In: *Figyelő*, 1880. IX. köt. 134–143.

36. Jancsó Benedek: PETŐFI PESSZIMIZMUSA. In: *Koszorú*, 1885. 42–49. szám. (A cikk megemlíti, hogy Reviczky Gyula, mikor hallotta e felolvasást, így nyilatkozott: „*Petőfi pesszimizmusáról azért nem lehet beszélni, mert Petőfi maga volt a megtestesült optimismus.*” 677.)

37. Trencsényi Károly: PETŐFI PESSZIMIZMUSA. In: *Magyar Szalon*, 1892. 61–63.

38. Jancsó Benedek: PETŐFI FORRADALMI KÖLTÉMÉNYEI. In: *Koszorú*, 1881. 488–510.

39. Arany László: A MAGYAR POLITIKAI KÖLTÉSZETRŐL (1873). In: uő: VÁLOGATOTT MŰVEL. S. a. r. Németh G. Béla. Szépirodalmi, 1960. 248–289. Az idézetek: 273., 282., 283., 284.

40. Barabás Ábel: PETŐFI. Franklin-Társulat, 1907; Palágyi Menyhért: PETŐFI. Petőfi-ktvár XIII., 1909.

41. Szász Zoltán: PETŐFI REVÍZIÓJA. In: *Nyugat*, 1912. I. 1026–1038.

42. „...a hős gyermekségének rajza sokkal sikerültebb, mint midőn férfvá lesz. Különösen viasztetsző benne az, hogy még kenyerét sem tudja megkeresni.” – PETŐFI KÖLTÉSZETE. Gyulai Pál egyetemi előadása után Sz. L. 1877/78. (Könyomatos.) 164. – „*Nem riad fel benne a kötelességérzet, hogy dolgozni menjen...*” Horváth János: PETŐFI. II. kiadás, 1926. 481.

43. Uo. 482–483.

44. Illyés Gyula: ŐRJRAT. NAPLÓJEGYZETEK 1935–1943. In: uő: ITT ÉLNEK KELL. II. köt. Szépirodalmi, 1976. 219.

45. Illyés Gyula: PETŐFI. Szépirodalmi, 1963. 583.

46. Uo. 529. (Illyés véleményének a korban egyetlen analogonja található, Féja Géza irodalomtörténetében: ő is a társadalmi forradalmár hősiességét javallja a műben: „...nem a francia forradalom alakjáról mintázta, hanem a vallásos mélységből fellobogó Táncsics Mihályról, az együgyű szent hűségéről és tisztaságról. Valódi társadalmi hőst teremtett, nem forradalomba-keseredettet vagy kényszerületet, hanem önkéntes kezdeményezőt, hitvallót – ebben a tekintetben egyedül áll irodalmunkban.” L.: Féja Géza: A FELVILÁGOSODÁSTÓL A SÖTÉTEDESIG.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE 1772-TŐL 1867-IG. Magyar Élet, 1942. 191.)

47. Uo. 532.

48. Tamás Anna: PETŐFI APOSTOLA. In: *Irodalomtörténet*, 1952. 3–4. 434–448.; az idézetek: 434., 437., 445. Megjegyezhető, hogy e cikk bővebb változata brosúraként, tehát igen nagy példányszámban, propagandaanyagként is megjelent: PETŐFI SÁNDOR „AZ APOSTOL” CÍMŰ KÖLTEMÉNYE. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. Útmutató városi és falusi előadók számára (40 lap).

49. Kispéter András: HOZZÁSZÓLÁS AZ APOSTOL-KÉRDÉSHEZ. Uo. 448–449. – Ma nyilván furcsán hat, hogy e tanulmány Tamás Anna cikkének erős bírálataként számított: azon vitáztak, melyik lenne az egyéni terror helyes leninista értelmezése...

50. Pándi Pál: „KÍSÉRTETJÁRÁS” MAGYARORSZÁGON. AZ UTÓPISTA SZOCIALISTA ÉS KOMMUNISTA ESZMÉK JELENTKEZÉSE A REFORMKORBAN. Magvető, 1972. II. 243.

51. L. Petőfi-fejezetét az akadémiai irodalomtörténet III. kötetében: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1772–1849. Szerk. Pándi Pál. Akadémiai, 1965. 735–798. Az idézetek: 768., 789.

52. L. Petőfi-fejezetét: (Bóka László – Pándi Pál): A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE. Bibliotheca, 1957. 424–458. Az idézet: 454.

53. Hatvany Lajos: ÍGY ÉLT PETŐFI. Magvető, 1967. A SZOCIÁLIS HŐSKÖLTEMÉNY című fejezet. II. köt. 494.

54. L. JÁNOS VITÉZ; AZ APOSTOL diákkönyvtári kiadásának utószavát, Osiris, 2004, legbővebben: Kerényi Ferenc: PETŐFI SÁNDOR ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE. KRITIKAI ÉLETRAJZ. Osiris, 2008. 393–402.

55. Szegedy-Maszák Mihály: VILÁGKÉP ÉS STÍLUS PETŐFI KÖLTÉSZETÉBEN. In: uő: VILÁGKÉP ÉS STÍLUS. TÖRTÉNETI-POÉTIKAI TANULMÁNYOK. Magvető, 1980. 237–238.

56. Veres András: A MÁSIK PETŐFI. Bevezetés A HELYSÉG KALAPÁCSA, AZ APOSTOL Matúra klasszikusok-kiadásához. Ikon, 1993.

57. Zentai Mária: FÉNY ÉS ÁRNYÉK SZIMBOLIKÁJA AZ APOSTOLBAN. *Itk*, 1977. I. 72–89.; uő: AZ EPIKUS PETŐFI. In: AKADÉMIAI ELŐADÁSOK. 1998. I. köt. 39–57.

58. Hász-Fehér Katalin: AZ APOSTOL KÖRÜL. In: *Tiszatáj*, 1998. 3. Melléklet.

59. Z. Kovács Zoltán: PRÓFÉCIA ÉS IRÓNIA KÖZÖTT. A PÉLDÁZATOS ÉRTELMEZÉS LEHETŐSÉGEI PETŐFI SÁNDOR AZ APOSTOL C. MŰVÉBEN. In: uő: „VANITATUM VANITAS” MAGA IS A HÚMOR... AZ IRÓNIA (KORLÁTOZÁSÁNAK) VÁLTOZATAI A MAGYAR ROMANTIKA IRODALMÁBAN. Osiris, 2002. 106–121.